

А. О. Бублик, ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

ГЕНЕЗИС ІДЕЙ ФОРМУВАННЯ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ У ПРАЦЯХ ВІТЧИЗНЯНИХ НАУКОВЦІВ

Бублик А. О.

Генезис ідей формування критичного мислення особистості у працях вітчизняних науковців.

Стаття присвячена висвітленню особливостей становлення теорії критичного мислення в ретроспективі у вітчизняній дидактиці. Здійснений аналіз вітчизняної літератури з метою виявлення перших ідей, покладених в основу теорії критичного мислення. У ході дослідження було виявлено що критичне мислення є об'єктом вивчення вітчизняних науковців з середини XVIII століття, які зробили вагомий вклад у розвиток теорії та практики формування критичного мислення. Так, одним з перших, хто звертався до ідей формування критичного мислення особистості був прихильник поглядів Сократа та Аристотеля, соціальний мислитель, журналіст та видавник Н. Новіков. Дослідження П. Блонського було першим експериментальним дослідженням мислення в становленні та розвитку, а М.І. Махмутов, розробив методологічну базу та структурно-функціональну модель навчального процесу, що забезпечує формування навичок і вмінь самостійної діяльності учнів, розвиток їх логічного, раціонального, критичного і творчого мислення.

Ключові слова: критичне мислення, генезис, вітчизняна дидактика.

Бублик А. А.

Генезис идей формирования критического мышления личности в трудах отечественных ученых.

Статья посвящена рассмотрению особенностей становления теории критического мышления в ретроспективе в отечественной дидактике. Проведен анализ отечественной литературы с целью выявления первых идей, положенных в основу теории критического мышления. В ходе исследования было обнаружено, что критическое мышление является объектом изучения отечественных ученых с середины XVIII века, внесших весомый вклад в развитие теории и практики формирования критического мышления. Так, одним из первых, кто обращался к идеям формирования критического мышления личности был сторонник взглядов Сократа и Аристотеля, социальный мыслитель, журналист и издатель Н. Новиков. Исследование П.

Блонского было первым экспериментальным исследованием мышления в становлении и развитии, а М.И. Махмутов, разработал методологическую базу и структурно-функциональную модель учебного процесса, обеспечивает формирование навыков и умений самостоятельной деятельности учащихся, развитие их логического, рационального, критического и творческого мышления.

Ключевые слова: критическое мышление, генезис, отечественная дидактика.

При вивченні теорії критичного мислення важливим є історичний підхід, що передбачає вивчення основних історичних етапів і періодів розвитку теорії критичного мислення – еволюційного, революційного, – з метою компетентної орієнтації в тенденціях, концепціях, парадигмах і перспективах теорії критичного мислення.

Здійснивши аналіз літератури з критичного мислення можна сказати що особливості становлення теорії критичного мислення в ретроспективі у вітчизняній дидактиці недостатньо висвітлені сучасними науковцями та загалом вони охоплюють тільки останні 10–20 років. Але незважаючи на те, що у вітчизняній дидактиці була відсутня категорія «критичне мислення», актуальність його розвитку визнавалася дидактами ще з середини XVIII століття, так як в самій дидактиці виявлялося цілепокладання, що припускало формування окремих якостей критичного мислення [1].

При аналізі генезису теорії критичного мислення ми відштовхувалися від розуміння критичного мислення як важливого складника світосприйняття (котрий передбачає рефлексію, розуміння того, як створюються знання) та як інструменту переходу від заучування навчального матеріалу до його осмисленого засвоєння. Критичне мислення є компонентом проблемного навчання. Змістовний аналіз різноманітних джерел засвідчив, що поняття «критичне мислення» є складним і багатоаспектним та акумулює в собі наукові знання різних напрямів.

Витоки ідей, покладених в основу теорії критичного мислення вітчизняними науковцями можна виявити в працях крупнішої фігури російського Просвітництва, прихильника поглядів Сократа та Аристотеля,

соціального мислителя, журналіста та видавника Н. Новікова. Він не тільки узагальнив думки попередників щодо розвиваючого навчання, яке має багато спільного з теорією формування критичного мислення, але в багатьох випадках доповнив їх новими правилами, по-іншому трактуючи окремі аспекти цього питання [2, с. 466].

У трактаті Н. Новікова "Про виховання та повчання дітей" є спеціальний розділ "Про освіту розуму". В ньому є такі слова: "... Розум їх повинен бути не тільки тренуваним різними пізнаннями, але й так тренуваним, щоб вони мало-помалу набували здатність досліджувати і розбирати те, що вони знати бажають, зручно відрізнити істинне від помилкового і при цих дослідженнях і міркуваннях слідувати завжди надійним правилам та найкоротшим йти шляхом "[2, с. 456 – 457]. Тут ми знаходимо заклики до «не нав'язування тих чи інших істин дітям, а методом опитування давати змогу з'ясувати істину», «до тренування мислення дитяти або юнака за допомогою запитувань, робити їх самих винахідниками невідомого ще для них» [2, с. 457 – 458].

Прийоми розвиваючого навчання конкретизуються Н. Новіковим в статті «Про Сократичні способи навчання»: вчителю приймати «вид співучня»; мудрими питаннями розвивати «сплячі в душі темні поняття», а не «довільно вводити»; «взаємними питаннями і відповідями, рішеннями і виправленнями допомогти розуму учня, котрий породжує ідеї» [2, с. 195 – 196]. Не буде перебільшенням стверджувати, що в Росії аж до XIX ст. проблеми розвиваючого навчання найбільш докладно були висвітлені саме Н. І. Новіковим.

Інтерес до проблеми критичного мислення виявляли і російські діячі культури.

Так, Н. А. Римський-Корсаков описуючи роль педагога в навчальному процесі говорив: «Справжній педагог не повинен претендувати на непогрішність, на те, що він все знає і ніколи не помиляється; навпаки, він все своє життя невтомно шукає, і тільки іноді йому вдається знайти «щось».

Він зауважував, педагог повинен розвивати в собі критичне мислення, вміти добре зважувати роботу свого мислення і бути обережним у своїх діях при роботі з учнем. Треба вміти відмовлятися від звичних прийомів, які у даного учня не призводять до бажаного результату. Практика є єдиним критерієм істинності висунутих гіпотез.

О. Толстой вітаючи вільне відвідування занять, вибір предметів за бажанням учнів, виключав просте повторення і заучування історичних фактів і т.п. Йому хотілося підготувати учнів до того, щоб вони отримували велику радість в житті, не намагаючись в школі досягти завищених цілей, а тільки тих, які учні могли б реально домогтися.

У ХХ столітті у вітчизняній психології та педагогіці найбільш поширеними були поняття «критичність розуму», «критичність мислення». Проблема критичного мислення до 50-х років минулого століття вивчалася в основному в руслі психологічної теорії мислення, експериментальне ж вивчення прояву критичності проводилося недостатньо. З другої половини двадцятого сторіччя ширше стали розглядатися прояви критичності в процесі онтогенезу (О. К. Тихомиров, А. С. Байрамов, А. І. Ліпкіна, Л. А. Рибак, В. М. Синельников).

На праці радянських науковців та радянську систему освіти мали великий вплив наукові праці американського філософа-прагматиста Д. Дьюї. В процесі реформування школи в перше десятиліття радянської влади активно використовувався досвід європейських і американських педагогічних експериментів. Найбільшою популярністю користувався метод, створений Д. Дьюї. Безпосереднім керівництвом практикою впровадження іншокультурного досвіду здійснювався керівниками головних педагогічних відомств А. Луначарским – наркомом освіти і Н. Крупською – головою Державного Вченої Ради [3].

Можна сказати, що на системі Д. Дьюї ґрунтувалося становлення радянських шкіл після Громадянської війни: крім наполегливих рекомендацій до використання «американського методу», пояснення необхідності цього влада

активно видавала роботи Д. Дьюї. Незважаючи на гостру паперову кризу, яку переживала радянська Росія на початку 20-х років, майже всі роботи Дьюї видавалися двома-трьома тиражами. Всього за період з 1918 по 1925 рік роботи Дьюї витримали 14 видань. Після 1925 Д. Дьюї в Радянському Союзі не видавався [3].

Посилення режиму в СРСР після 1925 привело до посилення контролю за освітньою системою. В радянські школи повернулася прусська авторитарна освітня модель. Усі видані книги Д. Дьюї були вилучені з вільного доступу, частково знищені, частково відправлені в спецховища [3].

Приблизно в цей же період з'являється теорія усвідомленого навчання Л. Виготського, яка через 100 років ляже в основу «технології розвитку критичного мислення (ТРКМ)», розробленої Міжнародною асоціацією читання університету Північної Айови і коледжів Хобарда і Вільяма Сміта.

Теорія усвідомленого навчання базувалася на наступному принципі Л. Виготського: «... Всякий роздум є результатом внутрішнього спору, так, якщо б людина повторювала по відношенню до себе ті форми і способи поведінки, які вона застосовувала раніше до інших» (Виготський, 1984: 243). Сутність цього принципу полягає в тому, що розвиток здійснюється в процесі активного конструювання знань суб'єктом навчання. Так зване «отримане знання» також необхідно для орієнтації в світі, але в набагато меншому ступені сприяє розвитку людини. Нова психологія не лише вимагає, щоб студент виховував себе сам своїми власними вчинками, а викладач направляв і регулював фактори, що визначають його вчинки. Вона також вимагає, щоб не тільки викладач, але й студент усвідомлювали цілі цих вчинків [4, с. 181].

На початку ХХ століття у вітчизняних та зарубіжних роботах по вивченню мислення дитини вже було досить добре з'ясовано питання про засвоєння дитиною чужих думок. Але розвиток змісту думок самої дитини був майже не розглянутий. Саме цей бік розвитку дитячого мислення піддав ретельному вивченню російський та радянський філософ, педагог і психолог П. Блонський. Дослідження П. Блонського було першим експериментальним

дослідженням мислення в становленні та розвитку в радянській психології. На базі якого в подальшому розгорнулися численні дослідження (Г. С. Костюк, А. А. Смирнов, А. Н. Соколов, М. І. Шардаков і ін.) процесу розуміння охопили різні сторони і рівні цього процесу, проводились на різноманітному матеріалі, виявили багато загальних та приватних питань. Процес розуміння отримав більш точну і глибоку характеристику. Однак загальний підхід П. Блонського до проблеми розуміння намічав правильний шлях її вивчення.

У розділах, присвячених вивченню процесу засвоєння знань, особливу цінність представляє проведене П. Блонським експериментальне дослідження співвідношення різних психічних функцій, особливо пам'яті і мислення, в цьому процесі.

Як вже було зазначено вище, критичне мислення є компонентом проблемного навчання. Оригінальну системну концепцію проблемного навчання запропонував М. І. Махмутов, він розробив його методологічну базу, а також структурно-функціональну модель навчального процесу, що забезпечує формування навичок і вмінь самостійної діяльності учнів, розвиток їх логічного, раціонального, критичного і творчого мислення і пізнавальних здібностей [5, с. 7].

Теоретична і практична цінність дидактичної системи проблемного навчання М. І. Махмутова, що відрізняє її від інших концепцій і теорій навчання (М. Н. Скаткін, І. Я. Лернер, Т. І. Шамова та ін.), полягає в тому, що вона носить цілісний, багаторівневий і багатомірний характер, включаючи в себе не тільки методологію і теорію проблемного навчання і його методи, але й принципово нові підходи до побудови уроку [5, с. 7].

В радянський період, незважаючи на те, що офіційно існували лише марксистсько-ленінська філософія і марксистсько-ленінська педагогіка, формувалися (особливо з 1950-х р.) різні напрями в філософії освіти (П. П. Блонский, Л. С. Виготський, С. Л. Рубинштейн, Г. Л. Щедровіцкій, Е. В. Ільєнко та ін.). Та критичне мислення було об'єктом вивчення вітчизняних

науковців, які зробили вагомий вклад у розвиток теорії та практики формування критичного мислення з середини XVIII століття [3].

Традиції вітчизняної філософії освіти, її відповіді на виклики часу ще слабо вивчені. Спадщина вітчизняних філософів освіти за часів тотального панування марксистської ідеології і нормативно-догматичної педагогіки залишалася незатребуваною [3].

Література

1. Хохлова Л. В. Развитие критического мышления учащихся в процессе обучения философии: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Л. В. Хохлова. – Екатеринбург, 2004. – 179 с.

2. Новиков Н. И. Краткая литературная энциклопедия / Гл. ред. А. А. Сурков / Н. И. Новиков. – М. : Сов. энцикл., 1968. – Т. 5.

3. Новая философская энциклопедия [электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://iph.ras.ru/elib/3219.html>.

4. Грудзинская Е. Ю. Педагогическая технология «Развитие критического мышления через чтение и письмо» в подготовке специалистов: Вестник ННГУ / Е. Ю. Грудзинская. – Выпуск 1(6). – 2005. – С. 181 – 188.

5. Сафиуллина И. А. Концепция проблемного обучения М. И. Махмутова как дидактическая система: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / И. А. Сафиуллина. – Казань, 2001. – 188 с.

Bublik A. O.

The Genesis of Ideas Shaping Critical Thinking Person in the Writings of Scientists.

The article considers the peculiarities of formation of the theory of critical thinking in retrospect in Russian didactics. The analysis of national literature in order to identify the first ideas that formed the basis of the theory of critical thinking. The study found that critical thinking is the object of study of Russian scientists from the middle of the XVIII century, made a significant contribution to the theory and practice of formation of critical thinking. So, one of the first who drew on the ideas shaping critical thinking personality was a supporter of the views of Socrates and Aristotle, social thinker, journalist and publisher Novikov. Problems of developing education in most detail is highlighted by N. Novikov in Russia until the XIX

century. Interest in the problem of critical thinking is shown by Russian cultural figures such as N. Rimsky-Korsakov and A. Tolstoy. They observed that teacher must develop the critical thinking, to be able to work well to weigh his thinking and be careful in his actions when working with the student. Blonskii study was the first experimental study of thinking in the development and MI Makhmotov, has developed a methodological framework and structural-functional model of the educational process, ensures the formation of skills and abilities of independent activities of students, develop their logical, rational, critical and creative thinking. In the Soviet period, despite the fact that there were only officially Marxist-Leninist philosophy and Marxist-Leninist education various areas of philosophy of education were formed.

Key words: critical thinking, genesis, Russian didactics.

Відомості про автора

Бублик Аліна Олександрівна – аспірант, викладач кафедри англійської філології ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка».

Стаття надійшла до редакції 11.12.2014 р

Прийнято до друку 26.12.2014 р.

Рецензент – д.п.н., проф. Сташевська І. О.